

УДК 940.3:327(437.6)“1914/1918”

Кірсенко М. В.

СЛОВАЦЬКА ПОЛІТИКА В ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

Предметом розгляду є еволюція ментальності та політики словаків від занедбаної етнічної меншини в королівстві Угорщина до співтворців Чехословацької Республіки на тлі самовизначення і визволення націй Східно-Центральної Європи під час Першої світової війни. Стисло порівняно адміністративний устрій цісарських Королівств і Земель та старої Угорщини. Залучено і наведено відомості про уряди, парламенти, партії, пресу, осередки еміграції, розвідку, репресії, пропаганду, Національні Ради, чехословацькі легіони, дипломатію Великих Держав, етапи державотворення, міжнародне визнання, стратегічні кордони, мотивацію, персоналії, підсумки і передумови подальшої еволюції в ХХ сторіччі.

Ключові слова: Словаччина, Чехословаччина, Австро-Угорщина, Перша світова війна.

Словаччина до половини ХХ ст. ніколи не мала власної держави. Утвір Само VI ст. і Велика Моравія IX ст. передували там аварам і мадярам. Тисячу років країна перебувала в складі Земель Корони св. Іштвана під назвою Горішні Угри. Коли після битви при Могачі 1526 р. османи посіли Буду, а Семиграддя (Трансильванія) стало князівством, то словацькі терени склали основу Королівської Угорщини під берлом Габсбургів. За Просвітницького абсолютизму Йосипа Другого (1765–1790) впроваджено офіційну німецьку, а з 1836 р. – лише угорську мову. Словаки Ян Колар і Павол Йозеф Шафарик були діячами чеського Відродження. Католик-священик Антон Бернолак (1762–1813) кодифікував говір Західної Словаччини, та «бернолаковщину» заступила літературна мова, яку з діалекту Середньої Словаччини виробили протестанти філософ і письменник Людовит Штур (1815–1856) [8; 9], пастори Йозеф Гурбан і Міхал Годжа. «Вимоги словацької нації» (Žiadosti slovenského národa, не плутаймо národ – нація і ľud – народ) під час Весни Народів 1848–1849 рр. закликали до впровадження рідної мови в освіті, судочинстві та самоврядуванні з обранням словацького парламенту. Штур із друзями сподівався на цісаря в опорі проти шовінізму мадярів і схилився до співпраці з Росією (а відтак і до українофобії словацьких інтелектуалів ХІХ–ХХ ст.).

«Меморандум словацької нації» 1861 р. вимагав місцевої автономії. Зі спонсорства добродійців 1863 р. виник осередок культури (Matica slovenská) в Турчанському святому Мартині (нині місто Мартин). Після австро-угорського компромісу і утворення Дуалістичної монархії 1867 р. далася взнаки мадяризація. Багатонаціональна

Угорщина еволюціонувала на централізований утвір. За «надто сильну словацьку орієнтацію» уряд 1875 р. припинив діяльність Матиці, конфіскував зібрані з пожертв кошти. (Відновлено Матицю 1919 р.) Словацьку мову було дозволено лише в початкових школах. Поодинокі словаки ставали парламентарями в Будапешті. Королівство Хорватія в унії з Угорщиною від ХІІ ст. плекало окремішні установи. А словаки, румуни і сакси Трансильванії, серби Воєводини, українці Угорської Русі (Закарпаття) зазнали дискримінації. Подеколи жандарми силоміць забирали дітей на виховання до мадярських родин. Це був контраст із толерантністю Альпійських країв, Чехії, Моравії, Австрійської Силезії, Галичини і Лодомерії, Буковини і решти «Королівств і Земель, представлених в Імперській Раді (Рейхсраті)», або ж Цислейтанії, західніше кордону з Угорщиною по річці Лейгі (слов. Літава). Там кожен складовий утвір мав свій власний сейм, самоврядування, навчальні заклади рідними мовами. Спільні справи Австро-Угорщини вирішували разом Делегації обох парламентів, збираючись по черзі в Будапешті й Відні.

Понад півмільйона словаків-заробітчан мешкали потойбіч Атлантики. Католицький священик Штефан Фурдек (1855–1915, псевдоніми Татранський Благодій, Трстенський) вивчав класичну філологію в Празі, а у Сполучених Штатах видавав словацькі підручники і періодику, розгортав мережу шкіл і осередків культури. Національний конгрес із десяти тисяч делегатів у Клівленді 1907 р. заснував Словацьку Лігу в Америці й обрав Фурдека головою. На початку літа 1914 р. в Америці виступав з лекціями опозиціонер Міхай Карої з Угорщини. Граф-ліберал картав

уряд, але заперечив утиски меншин, боцімто на батьківщині захищено права народів. Словацька Ліга спростувала це. Секретар Ліги (син автора меморандуму 1861 р.) фінансист Іван Дакнер (1860–1935) уклав текст, що втім втратив актуальність, адже почалася Велика війна. Ліга оприлюднила 10 вересня інший «Меморандум про становище Словаччини в Угорщині» з вимогою самовизначення, без будь-яких уточнень про майбутній статус своєї нації та характер взаємин з сусідніми народами [15, s. 163–164].

Бельведерський гурток наступника трону Франца-Фердинанда д'Есте міркував, як зміцнити Австро-Угорщину перебудовою дуалістичної монархії на «сполучені штати центральної Європи». Намір зменшити питому вагу мадярів третім складовим елементом наприкінці ХІХ ст. мав на увазі потужний інтелект і фінансовий капітал Чеських Земель, на початку ХХ ст. – балканських слов'ян, а під час війни – Польщу. Коли терорист-серб у Сараєві застрелив ерцгерцога, уряд упровадив надзвичайний стан і цензуру. Війна паралізувала суспільство, всі принишки. Групу русофілів-чехів було засуджено до страти, яку замінено на тривалу каторгу. Найвідоміший з них, правник Карел Крамарж (1860–1937) ще в статті 1889 р. [17] картав участь Австро-Угорщини в Троїстому Союзі з Німеччиною та Італією. Депутат Рейхрату у Відні з 1891 р. і сейму (ландтаг) Чехії з 1894 р., член австрійської Делегації 1896 р., віце-голова Палати депутатів 1897–1898 р., лідер давньої партії младочехів одружився з росіянкую Надією Хлудовою-Абрикосовою і повернувся до православ'я 1900 р. [18; 14; 21].

Мобілізація брала дедалі більше юнаків, лани лягали пустою, з фронту надходили звістки про втрати. Німецький часопис «*Osteuropäische Zukunft*» зазначав, що «засліплена слов'янським шалом мала частина чехів виявляє нахил до державної зради, але словенці, хорвати, далматинці й русини, і насамперед словаки плекають непохитну вірність батьківщині» [15, s. 170]. Між словаків справді не було настільки гучних випадків дезертирства, як перехід 28-го празького полку в повному складі на бік росіян під час наступу їх у Карпатах. Поет Павол Орсар (1849–1921, псевдонім Гвездослав) в серпні 1914 р. писав антивоєнні вірші, видані друком лише за кілька років [5]. Соціал-демократична газета «Роботніцке новіни» не висловила за війну. Патріотично виступав «Словенські тижденік», що заснував 1903 р. парламентар, поліглот, видавець, філософ і правник Мілан Годжа (1878–1944), однодумець Франца-Фердинанда, діяч найдав-

нішої Словацької національної партії (1870–1938), згодом аграрій (і чехословацький міністр 1919–1938 рр.) [13; 21]. «Народне новіни» в Мартині 1870–1947 рр. продовжили курс «Пештбудинських ведомостей» 1861–1870 рр. «Словенське людове новіни» лояльно захищали Габсбурзьку династію.

У листопаді 1914 р. російське військо перейшло Карпати до Словаччини. Восьма армія генерала Алексея Брусилова через Лупківський перевал проникла до долини річки Цірохи і посіла місто Гуменне. Австро-угорські вояки її звідти витіснили. Західніше, біля перевалу Дуклі росіяни здобули Бардейов і також були вигнані на початку грудня. Взимку тривали бої в горах. Після довгої облоги 22 березня 1915 р. капітулювала австро-угорська залога фортеці Перемишля. Сили росіян звільнилися для наступу в Карпатах до долин Ондави й Топли, облягли Бардейов і Стропков. Постала перспектива руху на Будапешт, а Моравською Брамою до Чехії. Заснована 1896 р. в Празі «Чеськослов'янська єдність» (*jednota*) в прикордонні Чехії й Моравії, Силезії, Долішній Австрії, а від 1908 р. переважно на Словаччині, налічувала понад три тисячі чехів і пару сотень словаків, малювала мапу майбутньої чехословацької держави, та її праця згасала. Мадяри звинуватили зі змови і надовго ув'язнили пароха Йозефа Качку з Доновалів і нотаря Йозефа Мессершміда, які агітували селян привітати російське військо і створити спільну польсько-словацько-чеську державу.

Колись батько чеської історіографії, романик-австрославист Франтишек Палацький (1798–1876) казав, що багатонаціональна Австрія може захистити малі народи від пангерманізму і російського панславізму. За винятком жменьки маргінальних самостійників, чехи прагнули тільки федералізації Дунайської монархії, бо контролювали більшість її фінансового капіталу і ринки. Майбутні творці Чехословаччини, філософ Томаш Гариг Масарик (1850–1937) і соціолог Едвард Бенеш (1884–1948) вважали дезінтеграцію нереальною і шкідливою. Це змінила війна, бо навіть у разі перемоги Почвірного Союзу пангерманісти мріяли анексувати терени союзниці-Австрії до німецької «Серединної Європи» (*Mitteleuropa*). Син словака і німкені, єдиний депутат маленької партії чеських реалістів у Рейхраті у Відні, професор Карлового університету Масарик їздив до нейтральних Нідерландів у жовтні 1914 р. і через історика-шотландця Роберта Вільяма Сітон-Ватсона (1879–1951, псевдонім Скот Віатор) передав до Лондона свій меморандум про необхідність держави чехів

і словаків. Ідею підтримали француз-гугенот, славіст із Сорбонни і Бордо професор Ернест Дені (1849–1921) й Генрі Вікгем Стід (1871–1956), давній кореспондент у Відні, видавець «Таймс».

Масарик емігрував до Лондона і наприкінці квітня 1915 р. уклав там свій меморандум «Незалежна Богемія». Він вжив німецьку назву Чехії, бо врахував, що на Заході ніхто не в спроможі второпати карколомну «Чехословаччину». (З цих міркувань він назвав свою франкомовну газету «Чеська незалежність».) До війни цей ліберал картав самодержавство, але Росія могла сприяти справі, тож гнучкий республіканець припускав навіть королівство чехів під берлом династії Романових. А британцям і французам він доводив, що «утворенням сербсько-чеського коридору (сполученням Чехословаччини з Югославією коридором в етнічно угорсько-німецькому терені) Союзники здатні завадити Німеччині в колонізації Балкан і Малої Азії та перешкодити мадярам, аби вони не стали передовим бастионом Берліна» [15, s. 166]. Перед виїздом за кордон Масарик налагодив конспіративну мережу, що звалася (чеською) Мафією і постачала Антанту якісними відомостями про стан і наміри Почвірного Союзу [19]. Очолив цю розвідку Пршемисл Шамал (що згодом став канцлером президента Масарика і загинув в'язнем нацистського табору під час Другої світової війни).

Марними виявилися розрахунки на росіян, яких німецький прорив біля Горлиця в травні 1915 р. відкинув геть із Карпат і Польщі. Чехи в Сполучених Штатах і країнах Антанти повели пропаганду в пресі, університетах, клубах, парламентах, на мітингах, зборах і вуличних агітаційних стендах. До Масарика прилучився Едвард Бенеш (потім міністр закордонних справ і другий президент Чехословаччини) і налагодив посякденну копітку працю [12]. Словацька Ліга США в жовтні 1915 р. уклала в Клівленді угоду з Чеською національною співдружністю (*sdružení*) про намір утворити державу з Чехії, Моравії, Чеської Силезії та Словаччини. Країни в Америці, Україні, Франції та інде підтримали коштами і волонтерами спробу сформувати свою добровольчу армію проти Центральних Держав і схилити Захід на розкол Австро-Угорщини [3; 4; 6; 7].

Словак Мілан Растислав Штефанік (1880–1919) із Кошаріски біля Сениці вивчився на астронома в Карловому університеті 1904 р., працював у Франції в обсерваторії Медон (Meudon) і мандрував від Таїті до Екватору, а під час війни служив в авіації. Поранений на сербському

фронті, він одужав і наприкінці 1915 р. повернувся до Парижа. Штефанік через друзів допоміг Масарикові зустрітися з прем'єр-міністром Аристідом Бріаном і впливовими журналістами. (На початку війни Штефанік чотар, а наприкінці генерал.) У лютому 1916 р. на вулиці Бонапарта (нині там посольство Чеської Республіки) в Латинському кварталі на лівобережжі Сени утворено Чехословацьку Національну раду (в перекладі йшлося лише про Чеські Землі, *Conseil National des pays Tchèques*). Масарик зробився головою, Штефанік і депутат Рейхсрату аграрій Йозеф Дюріх – заступниками, Бенеш – генеральним секретарем. Втім невдовзі Дюріх зблизився з царськими службами і розійшовся з прозахідними колегами.

Київські та волинські чехи здобули прихильність царя. Дружина святого Вацлава з підданців Росії мешкала у приміщенні Михайлівського монастиря в Києві. Дружина з небезпекою для життя агітувала вояків Австро-Угорщини на фронті здаватись у полон, а наприкінці 1916 р. на вернула у православ'я на Софійському майдані, та невдовзі забула про це. Штефанік вирушив до Росії гуртувати чехів і словаків на бік Національної Ради. Дослідник спадку Яна Амоса Коменського, професор в університеті Юр'єва (нім. Дерпт, нині Тарту в Естонії) Ян Квачала уклав меморандум за прилучення Словаччини до Росії. Штефанік колись був студентом Квачали в лицей Пресбурга (слов. Прешпорок, угорськ. Пошонь, нині Братислава), та не зміг переконати вчителя і посварився з ним. Пропагували злуку з Росією словаки зі Спілки пам'яті Людовита Штура. Врешті Штефанікові поталанило здолати чвари. В Київській угоді 29 серпня 1916 р. земляки підтримали Національну Раду в Парижі [15, s. 167–168].

Словаччина не мала своєї столиці, а потойбіч Атлантики жила половина з кількості словаків, які мали вищу освіту. Політики вичікували на слушну мить. У Мартині діяв осередок Словацької трудової (народної) партії. В Ружомберку на Липтові мешкав лікар Вавро (Вавринець Ян) Шробар (1867–1950, псевдоніми Андрей Б'єлік, Дворський, свідок, спостерігач, Лескован, будитель), соратник Масарика у часописі «Глас», політв'язень [16]. У Будапешті жив правник Еміль Стодола. Їздив туди словак депутат парламенту Фердиш Юріга. В Прешпурку (Пресбург, Пошонь, зараз Братислава) Емануель Лігоцький очолював гурт соціал-демократів. У Відні, поза полем зору мадярів, для перлюстрації листів штаб цісарсько-королівського війська створив службу цензури. Її завідувач Корнел Стодола за

зв'язками в масонській ложі влаштував довоєнних діячів Івана Дерера і Яна Цаблка до словацької, а Мілана Годжу – до сербської секції цензури. Вони мали контакти з чехами Рейхсрату, а з Мафії з Чехословацькою Національною Радою. Прибічники федералізму Годжа і Корнел Стодола після загибелі Франца-Фердинанда поклали надії на Антанту.

Франц-Йосип помер у листопаді 1916 р. Його внучатий небіж, юний цар Карл I (в Угорщині – король Карл IV) амністував засуджених політиків-чехів і призначив Отокара Черніна з Бельведерського клубу міністром закордонних справ. Граф Чернін проаналізував політичне, економічне, воєнне становище і дійшов висновку, що конче потрібен мир. Пошуки сепаратних контактів із Антантою виявилися марними. В Петрограді завдяки військовому аташе Франції генералові Морісу Жанену (Janin) Штефаник подолав скепсис Міністерства закордонних справ, здобув довіру військовиків. Проте він наразився на відмову дозволити набір військових бранців до легіонів. Монархісти-росіяни не вірили тим, хто зрадив своєму цареві. Брати-слов'яни в полоні потерпали від голоду в таборах морозного Мурманська і спекотного Туркестану. Дюрих намагався створити свою раду в Росії; за згодою Масарика і Бенеша Штефаник виключив його з Національної Ради. Лютнева революція 1917 р. повалила царат, інтриги втратили ґрунт. Хиткі настрої Росії прискорили вступ США до війни в квітні.

Цар скликав Рейхсрат, де в травні 1917 р. чехи заявили: «Спираючись у цю історичну хвилину на природне право націй на самовизначення і вільний розвиток, на додачу посилене в нас незаперечним історичним правом і цілком визнаними державними актами, будемо на чолі свого народу домагатися злуки всіх галузок чехословацької нації у демократичну чеську державу, яка охоплює і словацьку гілку нації, що живе у стислому зв'язку з чеською історичною батьківщиною» [15, s. 162]. Антанта скептично ставилась до чеських задумів, і тактична декларація пояснювала їх більш зрозуміло. Велика Моравія IX ст. була утвором чехів і словаків; до єдності й повертається «чехословацька нація». Це не розрив з Габсбургами, а заклик до федералізації. Угорський уряд заявив протест, але в пресі заява легітимізувала Масарика. Він приїхав до Росії, де Тимчасовий уряд дозволив набір полонених ворожих вояків до легіонів. Новий міністр закордонних справ, професор-історик Павел Мілюков шанував колегу.

Національна Рада уявляла собі майбутню чехословацьку державу на чолі з королем-італійцем Савойської династії чи з британських

Віндзорів. Зусиллями Масарика в Києві мітинг чехів і словаків уперше ухвалив резолюцію з вимогою республіки. Росіяни одержали зброю в союзників, та втомлена армія не бажала наступати, і лише чехословацькі легіонери в липні 1917 р. звияжко билися біля Зборова. Невдовзі корпус мав 70 тис. добірних вояків. Після більшовицької узурпації в Росії восени Масарик оголосив їх частиною збройних сил Франції. «Чотирнадцять Пунктів» президента США Вілсона в січні 1918 р. обіцяли лише автономію народам Австро-Угорщини. Потужний страйк струсонув Цислейтанію. Чехи в Рейхсраті заявили на Святвечір (Třikrálová deklarace) вже про ідею самостійності. В лютому повстали моряки у Которі. Антанта воліла би сепаратний мир і противагу Німеччині, як до австро-пруської війни 1866 р., але після викриття таємного листування царя Карла з кузеном його дружини, офіцером-бельгієм Сікстом Бурбон-Пармським Австро-Угорщина потрапила під контроль Берліна і не в спроможі були діяти самостійно. Стало ясно, що їй треба завдати поразки, та з цього ще не впливав поділ на національні утвори.

Із союзниць сама лише Італія мала територіальні зазіхання до Дунайської монархії, але стримано сприймала чехословацькі прагнення. Адже дезінтеграція Австро-Угорщини ставила би на порядок денний утворення Югославії, напевно конкурентки на Адріатиці. Втім завдяки хистові Штефаника Рим полагіднішав. Чимало чехів і словаків з царської армії потрапили в полон на Італійському фронті. Італія зазнала поразки наприкінці року в Капоретто і в березні 1918 р. порозумілася з югослов'янами. Прем'єр-міністр Орландо і Штефаник 21 квітня підписали угоду зі створення чехословацького війська в Італії. Празжани склали Національну Присягу. Конгрес пригноблених націй Австро-Угорщини в Римі у квітні 1918 р. співчував визвольним прагненням.

Шробар наполіг, аби маніфестація робітників 1 травня в Липтовському св. Мартині ухвалила п. 2 резолюції: «Як природний наслідок необхідної свободи, вимагаємо беззастережного визнання права на самовизначення всіх націй не лише за межами нашої монархії, а і націй Австро-Угорщини, також і угорської галузки чехословацького племені» [15, s. 173]. Олівцем це виправлено зі «словацького». В «Народніх новинах» 4 травня йдеться про «словаків», у «Словенському деннику» Годжі – про словацьку, а в чеських часописах – про чехословацьку націю. Делегація словаків на чолі з Павлом Гв'ездославом взяла

участь у травні в святкуванні 50-річчя Національного театру в Празі.

Лідер Словацької народної партії священик Андрей Глінка (1864–1938) [11] на її нараді 24 травня 1918 р. сказав: «Не уникаймо питання, скажімо відверто, що ми за орієнтацію чехословацьку. Тисячорічний шлюб з мадярами не щастив. Мусимо розійтись» [15, s. 174]. (Глінкова людова партія очолить Словаччину 1939–1944 рр.) Ліберали і соціалісти були згодні. Наприкінці квітня Масарик прибув за океан. У Пітсбургу угода Словацької Ліги у США з Чеською національною громадою (sdružení) і Спілкою чехів-католиків 30 травня 1918 р. містила вимогу чехословацької держави з автономією Словаччини. Частішали втечі словаків з фронту; покора змінилась на заколоти, як у Крагуєваці в Сербії у червні. Після укладення Брестського миру Україна і Росія вийшли з війни. Вирішено було перекинути Чехословацький корпус на Захід. Легіонери не бажали евакуації через Арктику або Каспій. Після бою біля Бахмача з німцями ешелони йшли на Волгу, аби за три океани плисти в Європу. Хаос гальмував їх. Було спровоковано інцидент; на вимогу німців уряд Леніна і Троцького звелів розстріляти легіонерів під загрозою розстрілу. Та чехословаки швидко посіли Транс-сибірську залізницю. Під цим захистом від більшовиків росіяни утворили Директорію; Біла гвардія її невдовзі повалила і замінила на диктатуру.

Ці події в Росії справили вплив на Антанту. Франція 29 червня визнала Чехословацьку Національну Раду за уряд *de facto*, а її легіони – за союзницьке військо. В Празі 13 липня виник Чеський Національний Комітет і в установчій декларації сказав, що за ним «ціла нація, як монолітний сталевий оплот. Натхненні радістю великого політичного чину, яким було покликано до життя і праці Національний комітет, повні віри в перемогу нашої спільної справи, звертаємося нині до цілої чехословацької нації з палким закликком підтримати нашу працю всіма своїми силами, слухатись наказів громадської дисципліни, певно і віддано простувати до нашої спільної мети» [15, s. 175]. На початку вересня голова чеського клубу в Рейхсраті Франтішек Станек заявив, що все розв'яже міжнародний форум. Депутати навесні висловили вірність «славетній Габсбурзько-Лотаринзькій династії», таврували зраду Масарика і Бенеша, а нині казали про розрив з «прогнилою династією» і дякували цим визволителям.

Голова Словацької народної партії Матуш Дула кликав нараду 12 вересня 1918 р. в Будапешті,

щоб утворити Національну раду, а якщо уряд не дозволить збори, потай чекати на слухну мить. Фердиш Юріга сказав обуреним мадярам у сеймі: «Ми нація з окремою мовою і не піддаємось, а вимагаємо... на підставі природного та історичного права, аби вільно без будь-якого чужого впливу могли самі визначити своє державне призначення і свій вступ між вільних націй. Словацька нація не визнає повноважень цього парламенту і його уряду вважатися представниками словацької нації, бо словацька нація має тут лише двох депутатів, а... мусила би мати право за своїм чисельним станом на сорок депутатів... Словацька нація не визнає право чужих установ представляти на загальному мирному конгресі інтереси словацької нації, бо... може довірити лише установам, визначеним Словацькою Національною радою, або згаданим двома депутатами. Крім словацьких національних зборів або... органів, ніхто не може мати право обговорювати політичне становище словацької нації та про неї й без неї, можливо і проти неї»... [15, s. 175].

Британський уряд 9 серпня визнав Чехословацьку Національну Раду за уряд *de facto*, а легіони за союзників, США зробили це 3 вересня, а Італія – 3 жовтня. Рада перетворилась 14 жовтня на Тимчасовий уряд із трьох осіб: голова Масарик, міністр закордонних справ Бенеш і міністр оборони Штефанік. У пресі Масарик оприлюднив 16 жовтня «Вашингтонську декларацію» незалежності: «Вимагаємо для чехів право поєднатися зі своїми слов'янськими братами зі Словаччини, колись частини нашої спільної держави, відірваними згодом від нашого національного тіла і п'ятдесят років тому втіленими до угорської держави мадярів, які невимовним примусом і лютим утиском поневолених племен втратили будь-яке моральне і людське право володіти кимось, крім них самих». Названо засади: «Чехословацька держава буде республікою. В сталому прагненні поступу вона забезпечить повну свободу сумління, релігії та науки, літератури і мистецтва, слова, преси і права зорів і петицій. Церкву буде відокремлено від держави. Нашу демократію буде ґрунтовано на загальному виборчому праві. Жінки будуть поставлені політично, соціально і культурно нарівні з чоловіками. Права меншості буде захищено пропорційним представництвом, національні меншини будуть мати однакові права. Влада матиме форму парламентську і визнаватиме засади ініціативи і референдуму. Постійне військо буде замінено на міліцію» [15, s. 177–178].

Влітку голова Чехослов'янської спілки (Єдноти) Йозеф Ротнагл відвідав Словаччину, Дула

в жовтні поїхав до Праги. Цісар Карл запропонував 16 жовтня федералізацію Цислейтанії. Угорщина мала лишатись централізованою державою. Як і кроки його попередника, це була запізнла реакція. Чехи рішучо відкинули проект і взяли курс на самостійність. Уряд звелів взяти звідусіль скарби музеїв, заводські верстати і всі цінності до Відня, але чехи паралізували залізничні загальним страйком. Цісар дозволив виїзд делегатів Національного Комітету до Швейцарії на зустріч з Бенешем і його помічниками. По дорозі пражани спілкувалися з Годжею у Відні. В Женеві Крамарж і його колеги заявили: «Цілком схвалюємо політику і військову-політичну чинність чехословацької Національної ради, яка перетворилась на тимчасовий уряд чехословацьких земель у Парижі. Схвалюємо і зобов'язання, взяті нею від імені чехословацької нації з Союзними і Асоційованими державами. Водночас висловлюємо подяку за великі послуги, надані нею нації» [15, s. 178].

У Женеві чехи домовилися, що до виборів президентом стане Томаш Гариг Масарик, головою уряду – Крамарж, міністром закордонних справ – Бенеш, а військовим міністром – Мілан Растислав Штефанік, який був у Сибіру. Окремо створено посаду міністра територіальної оборони, яку обійняв у Празі національний соціаліст Вацлав Клофач. Це був хиткий компроміс, але Бенеша шанувала Антанта, а Крамарж мав авторитет на батьківщині. (Затятий суперник Масарика очолював уряд до 1919 р., протегував генералові Денікіну; а вілла Крамаржа «На башті» зараз є оселею прем'єр-міністра Чеської Республіки.)

Напруга на фронті загрожувала ексцесами. На відчайдушне прохання Австро-Угорщини про перемир'я президент Вілсон дав остаточний вирок, що її нації вже самотужки вирішуватимуть свою долю на мирній конференції. Цісар пристав на умови капітуляції й наказав війську не чинити опору. Прагу охопили спонтанні маніфестації. Національний Комітет Першим Законом 28 жовтня 1918 р. проголосив Чехословацьку республіку і закликав громадян поводитися свідомо. Звістка надійшла до Женеві. Крамарж белькотів про чехословацьку монархію з котримось недобитком Романовим, яка дала би ринки Росії після реставрації царату. Лишалось знайти бодай якогось словака. Маляри в серпні інтернували Шробара в Цегледі, де лікар лікував бранців-югослов'ян, після відпустки 28 жовтня поїхав до Праги і в Революційних національних зборах чеських депутатів радив, кого кооптувати, аби мати фракцію, у Словацький клуб.

У Будапешті прем'єр-міністр Іштван Тиса визнав поразку і дозволив збори Словацькій народній партії. В Турчанському св. Мартині 30 жовтня група діячів заснувала раду, не знаючи подій у Празі. Угорські газети згадали лише заворушення. «Мартинська декларація» заявила: «Від імені словацької нації уповноважена виступати лише Словацька національна рада. Національна рада чехословацької нації, що мешкає в Угорщині, засвідчує: 1. Словацька нація – це частина мовно- і культурно-історично єдиної чехословацької нації. В усіх боях за культуру, що вела чеська нація, які зробили її знаною в цілому світі, брала участь словацька галузка. 2. Для цієї чехословацької нації вимагаємо теж без обмежень право самовизначення на підставі повної незалежності» [15, s. 179]. Деякі автори вирушили додому. Ввечері Мілан Годжа привіз звістку з Праги. Вужче коло внесло дві поправки до Декларації. Вилучено вимогу окремої делегації на мирній конференції, бо це була би недовіра до Праги. До пункту 2 додано: «На підставі цієї засади виявляємо згоду з нововиниклим міжнародним становищем, що 18 жовтня 1918 р. формулював Президент Вілсон і 27 жовтня 1918 р. визнав австро-угорський міністр закордонних справ» [15, s. 180].

Чеські вояки швидко придушили сепаратизм німців на периферії Чехії, в Судетах і Південній Моравії. Повноважний міністр для Словаччини Шробар порядкував у Скалиці на кордоні Моравії та в Жилині, 4 лютого 1919 р. прибув до чільного міста краю Пожоні (Пресбург), відтоді Братислави (були пропозиції назви Вілсонштадт, Вілсон-сіті, Вілсонове Место). Мешканці, здебільшого маляри, нашорошено чекали на прихід угорського війська, але принишкли, бо Шробар взяв заручників [20, s. 7–9]. (Шробар потім був міністром, сенатором, професором Карлового університету, сварився з Глинкою і Годжею, головував у Словацькій Національній раді за Повстання 1944 р. проти нацистів та ухвалення Кошицької програми, лояльний до Готвальда в перевороті комуністів 1948 р.)

Створена угорською Червоною армією Словацька радянська республіка існувала з 18 червня до 5 липня 1919 р. Штефанік загинув в авіаційній аварії. Версальський і Сен-Жерменський мир 1919 р. і Тріанонський мир з Угорщиною 1920 р. підбили підсумок Світової війни. На Паризькій конференції Бенеш спритно втримав німецькомовне прикордоння в Чеських Землях [2, с. 181, 192]. Словаччина не мала історичних кордонів, а населені слов'янами долини Карпат єднала на півдні рівнина, де переважали маляри.

Прем'єр-міністр Британської імперії валлієць Девид Ллойд Джордж не чув про словаків і був певен, що в Горішніх Уграх живуть поляки. Чехи віртуозно досягли переваги стратегічних і комунікаційних міркувань над етнічними засадами. Клаптик Спишу і Орави віддано Польщі. ЧСР 1921 р. мала 6 млн 850 тис. чехів, 3 млн 123 тис. німців, 1 млн 910 тис. словаків, 745 тис. мадярів, 461 тис. українців і русинів, 180 тис. євреїв і непевну кількість ромів. Перепис 1930 р. навів 7,4 млн чехів, 3,2 млн німців, 2,2 млн словаків, 691 тис. мадярів, 549 тис. українців і русинів (137 тис. євреїв були більш релігійною меншиною і часто писались як словаки або чехи) [15, s. 186].

Концепція чехословакізму мала на меті сконструювати чисельну перевагу штучної чехословацької нації й не витримала випробування часом. Ліберали Масарик і Бенеш вважали словаків гілкою народу, але в демократичній дер-

жаві не вадилі тим, хто гадав інакше. (Тому не можна порівняти чехословакізм із дискримінаційним югославізмом і шовінізмом асиміляційної «історической общности советского народа».) Щоправда обіцянку автономії для Словаччини і Підкарпатської Русі виконано запізно, щойно 1938 р. Після Мюнхенської змови Віденський арбітраж на кілька років відтяв південь Словаччини. З ласки Гітлера і Сталіна військо мадярів знищило Республіку Карпатську Україну. Словацька Держава 1939–1945 рр. заслуговує окремо на неупереджений розгляд [1]. Після Празької Весни 1968 р. відбулася федералізація. Оксамитна революція 1989 р. знов привернула увагу до Чехословаччини. Поряд із Радянським Союзом і Югославією, це остання мультинаціональна держава в Східно-Центральній Європі до цивілізованого розлучення 1992 р. В будь-якому разі корисно знати досвід перетворення чабанів і рілників Словаччини на сучасну націю.

Список літератури

1. Боровець І. Словацька держава 1939–1945 рр.: історична генеза та особливості розвитку / І. Боровець. – Кам'янець-Подільський : Медобори, 2012. – 351 с.
2. Кірсенко М. Чеські Землі в міжнародних відносинах Центральної Європи 1918–1920 років. Політико-дипломатична історія з доби становлення Чехословацької республіки / М. Кірсенко. – К., 1997. – 336 с.
3. Кірсенко М. Томаш Гариг Масарик і перша чехословацька політична еміграція / М. Кірсенко // Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право : науковий збірник, 30 травня 2013 року // Ужгород : Поліграфцентр Ліра, 2013.
4. Масарик Т. Г. Світова революція за війни і у війні 1914–1918 : Споми́ни / Т. Г. Масарик. – Ч. 1–2. – Львів, 1930. – 500 с.
5. Орсга-Гвездослав П. Кри́ваві сонети / П. Орсга-Гвездослав // Словацька поезія / ред. Г. Кочур. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1964. – 93 с.
6. Т. Г. Масарик і нова Європа: Матеріали Матеріали Першої українсько-чеської науково-теоретичної конференції «Масариківські читання» (м. Київ, 7–8 квітня 1998 р.). – К., 1998.
7. Томаш Масарик – видатний вчений, політик, державний діяч : матеріали наукових читань, присвячених 150-річчю від дня народження Т. Г. Масарика (1850–1937) // Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія Історія. – 2002. – Вип. 7. – С. 15–19.
8. Чижевський Д. Філософія життя у Людовита Штура / Д. Чижевський // Філософські твори : у 4 т. / ред. В. Лісовий. – Т. 3. – К. : Смолоскип, 2005. – 402 с.
9. Andrej Hlinka vo svetle dokumentov / ed. R. Letz. – Bratislava : PostScriptum, 2015. – 360 с.
10. Baer J. A. National Emancipation. Not the making of Slovakia. Ludovít Stur's Conception of the Slovak Nation / J. A. Baer // Studies in Post-Communism Occasional Papers. – St. Francis Xavier University, Canada, 2003. – 53 p.
11. Bartlová A. Andrej Hlinka / A. Bartlová. – Bratislava, 1991. – 116 p.
12. Beneš E. Světová válka a naše revoluce / E. Beneš. – Díl. I–III. – Praha : Orbis, 1935. – 670 p.
13. Cambel S. Štátník a národohospodár Milan Hodža 1878–1944 / S. Cambel. – Bratislava : Veda, 2001. – 233 s.
14. Kosatík P. Čeští demokraté: 50 nejvýznamnějších osobností veřejného života / P. Kosatík. – Praha : Mladá fronta, 2010. – 280 s.
15. Kováč D. Dějiny Slovenska / D. Kováč. – Praha : Lidové noviny, 1998. – 422 s.
16. Kováč D. Politik prevatov / D. Kováč, V. Šrobár // Do paměti národa / ed. S. Michálek, N. Krajčovičová a kol. – Bratislava : Veda, 2003. – 575 s.
17. L'avenir de l'Autriche // Revue de Paris. – Mars, 1889.
18. Lustigová M. První československý premiér / M. Lustigová, K. Kramář. – Praha : Vyšehrad, 2007. – 363 s.
19. Paulová M. Tajný výbor Maffie a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916–1918 / M. Paulová. – Praha : Academia, 1968. – 626 s.
20. Šrobár V. Čo znamenal vpád Bélu Kuna pre nás a pre Maďarov / V. Šrobár // Vpád maďarských boľševikov na Slovensko v roku 1919. – Trnava : G. A. Bežo, 1936. – S. 7–9.
21. Tauchen J. Milan Hodža a jeho koncepce středoevropské integrace / J. Tauchen // Interakce českého a evropského práva. – Brno : Masarykova univerzita, 2009. – S. 436–462.
22. Winklerová M. Karel Kramář (1860–1937) / M. Winklerová. – Praha : Argo, 2011. – 328 s.

M. Kirsenko

SLOVAK POLICY IN THE FIRST WORLD WAR

The article regards development of Slovak concepts and politics from their 19th century mentality of a marginal stateless ethnic minority within the Kingdom of Hungary (historical St. Steven Crown Lands) to the newly established Czechoslovak Republic co-founders within the context of large-scale national self-determination and emancipation in East-Central Europe during the Great War of 1914–1918. A comparative analysis focuses on the discriminative administrative system of multinational Hungary and a relatively tolerant “Kingdoms and Lands

represented in the Imperial Counsel," their governments, parliaments, diets, parties, press, persecution. As more immediate research objects, there have been mentioned the emigrants' organizations in America, ambitious National Counsels with their foreign orientation, propaganda, intelligence, Czechoslovak legions in Ukraine and elsewhere, the U.S. and Entente diplomacy motivation, public opinion trends, relations between the chief domestic policy makers and anti-Habsburg resistance abroad, independence declarations and international recognition, strategic borders, prominent personalities, backgrounds to and perspectives for future radical changes in the next decades till late 20th century.

Keywords: Slovakia, Czechoslovakia, Austria-Hungary, Great War, liberation.

Матеріал надійшов 15.03.2016

УДК 322.22:323(569.4)"1977/1981"

Ремарович О. І.

СВІТСЬКО-РЕЛІГІЙНА СПІВПРАЦЯ В УРЯДІ ДЕРЖАВИ ІЗРАЇЛЬ: ПОЛІТИКА БЛОКУ «ЛІКУД» У 1977–1981 РОКАХ

У статті розглянуто взаємини двох сил на політичній арені Держави Ізраїль – національно-консервативної партії «Лікуд» та конгломерату єврейських релігійних політичних партій.

Ключові слова: Держава Ізраїль, релігія, юдаїзм, політичні партії, релігійні партії, блок «Лікуд».

Майже через три десятиліття після проголошення Держави Ізраїль відбулася кардинальна зміна в уряді країни, що в результаті завершилася політичною перемогою блоку «Лікуд», який раніше відігравав лише опозиційну роль. Незважаючи на це, світсько-релігійна співпраця в уряді країни продовжувала існувати і навіть стала тіснішою.

Досить багато дослідників намагалися проаналізувати питання співпраці ізраїльських релігійних установ та партій із державними та політичними органами влади, та все ж залишилися недосліджені лакуни та спірні моменти, на яких варто зосередити увагу. Більшість праць, що торкаються відносин між державою та релігією, не сконцентровані на певній темі або суб'єкті дослідження, а є більш загальними. Такого роду аналіз може дати повну картину ситуації, але не зосереджує увагу на окремих деталях співпраці.

Однак проблему взаємин між юдаїзмом і державою не можна розглядати як офіційну конституційну проблему, позаяк це є лише верхівка айсберга. Сам айсберг все ще схований і складається з релігійних феноменів – строкатої діяльності різних релігійних партій та угруповань. До того ж варто брати до уваги особливості суспільства Держави Ізраїль, релігійну та нерелігійну його складові. В таких дослідженнях неприйнятним є застосування моделі держави, де релігія та влада є повністю відокремленими одна від одної. Існують навіть методологічні застереження щодо звичайного використання поняття «релігія» в дослідженнях ситуації в Державі Ізраїль та застосування кількісного методу [7, р. 37; 17, р. 85]. Крім поверхневої кількісної інформації ми не отримуємо ніякого розуміння природи та особливостей співпраці, причин певного голосування релігійного населення та підтримки нерелігійних партій.